

ВАСИЛЬ СТУС І ВАЛЕНТИНА ПОПЕЛЮХ: УКРАЇНСЬКІ ОРФЕЙ ТА ЕВРИДИКА

Ігор КОЛЯДА, професор кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук, професор, м. Київ;

Денис ІВАНОВ, студент бакалаврату Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, м. Київ

«Любов ніколи не переминає. Пророцтва зникнуть, мови замовкнуть, знання зникне... Тепер же зостаються: віра, надія, любов – цих троє; але найбільша з них – любов».
[Послання апостола Павла до Коринтян; 13:8–13].

«Любов – то, може, єдина справжня квітка, подарована людині Богом. Тільки в любові людина розумна. І навіть: що більше, дужче любиш – то розумнішаєш. Інших квіток, кращих за цю, квітку любові, я не знаю»
(3 листа В. Стуса до сина Дмитра)
«Це була якась любов Орфея до Евридики. Він її й страждання любив» [13; 12].

Давньогрецький міф розповідає про велике кохання співака Орфея до своєї дружини Евридики. Але одного разу отруйна змія вжалила Евридику, і вона померла. Засумував Орфей, але в його піснях продовжувала жити любов. Міф розповідає, що «така сила звучала в його піснях, що довкола нього як зачаровані сідали дикі звірі. Навіть дерева зрушувалися з місць, щоб оточити Орфея і послухати його спів. Жодна гілка, жоден листочок не тремтів – уся природа слухала чудовий спів Орфея і звучання його кіфари». Смуток і велике кохання були в його музиці. Знавісний Орфей грав таку сумну музику і співав так сумно, що все німфи й боги плакали. За їхньою порадою, він вирушив у підземний світ, і його музика пом'якшила серця Аїда й Персефони (він був єдиною людиною, що наважився на такий крок), які погодилися на повернення Евридики на землю, але за однієї умови: по досягненні ними землі, Орфей повинен не озиратися і не дивитися на неї. Бувши вкрай стривоженим, закоханий не виконав умови – обернувся, щоб подивитися на Евридику, і вона зникла враз, тепер уже назавжди.

Кохання як стан – той імпульс, що активізує мистецьку уяву і народжує, здебільшого, лірику, котра має певні жанрові ознаки. Окрім цього, кохання може стати основоположною засадою, провідною етичною категорією, джерелом, з якого черпає письменник енергію для розбудови власної особистості і виходу далеко за межі інтимної сфери в творчості [13, 1].

Стосунки поета з жінками, і особливо значення шлюбу з Валентиною Попелюх, досліджував Д. Стус, опираючись на широку фактологічну основу. Специфіку взаємин В. Стуса з дружиною висвітлюють у своїх студіях і мовознавець С. Богдан [1], М. Коцюбинська [5], Д. Стус [12],

Г. Яструбецька [13], аналізуючи життєвий шлях та епістолярій митця.

Табір у Кучино вже через кілька років після смерті Василя Стуса прийшов у занепад: висять на одній петлі табірні ворота, на стовпах огорожі провис колючий дріт, подвір'я поросло бур'яном, вікно камери, у якій помер Стус, хилитає туди-сюди вітер. Але час не має влади над пам'яттю про Василя Стуса, над тим, що поет здійснив, і тим, чого він прагнув.

«Листопад 1989-го. Борісово. Тут і там промаркований стовпчиками без прізвищ цвинтар. Світ немов зупинився. Я бачив лише неходжену цілну білого снігу, в якій швидше вгадувалася, аніж бачилася погано втоптана стежка, що ніби фіксувала сліди злочину – геть нечастого відвідування ще свіжих могил, які поповнювалися й новопомерлими в'язнями з довкільних тюрем Пермської області. Про перепоховання мріялося чотири роки: відразу по смерті Василя Стуса в ніч з 3 на 4 вересня 1985 р. Однак, коли ми з мамою, її сестрою Шурою (Олександрою Ловеико) та близькою приятелькою нашої родини Маргаритою Довгань вилетіли через Москву до Пермі (через Москву, бо треба було забрати мене – солдата стройбату, який лише кілька днів тому повернувся до частини після операції в Іваново), то, прибившись таки до того селища Кучино, ми змогли лише постояти над могилкою:

– Чьо ж ви так долга ехалі, – спитав маму майор Долматов, тішачись тим, що на мені була солдатська форма, й за перших-ліпших неприємних емоцій можна було скористатися військовою комендатурою.

– Я ж Вам дала телеграму, я ж просила зачекати, я... – не говорила, а розпачливо шепотіла Валентина Попелюх.

– Ви што, не панімаєте, што счас не зима, тепло, тело начінаєт разлагацца. А халадільнікав у нас нету, – виявив ретельне слугування якийсь офіцер...

– Вбивці... – лише й злетіло з маминих вуст, і ми похали за 10 кілометрів до селища Борісово, на краю якого, біля самого болота, стояла свіже-насіпана могилка.

– Вот еслі би ви вчера прієхалі... – почав розводитися цивільний піджак...

– Я вас прошу, відійдіть, дайте нам побути самим, – з притиском, до якого вона геть не здатна, жбурнула у вдоволено-перелякані обличчя гебістів мама, і нас таки залишили біля могилки самих, наглядаючи лише з яких 20–50 кроків. Я відчував дивний гіркий присмак у роті й необ-

хідність стати якоюсь підтримкою мамі, яка пригорталася до зсохлих грудочок чужої землі, що важким тягарем тисли на груди її чоловіка, мало кому в Україні відомого поета Василя Стуса, який у своїх листах уперто переконував її, що вони вже належать історії. Цей чорний хрест розіп'ятих на могили жінок змусив мене пообіцяти самому собі, що таки вирву з-під цієї майже вічної мерзлоти татове тіло, з яким нам не дозволили навіть попрощатися» [12, 15–16].

Що їй згадалось у ці хвилини? Мабуть, хвилини першої зустрічі, першого знайомства? Чи була ця зустріч випадковістю? Чи доля звела їх, молодих людей, у багатомільйонному місті, серед натовпу тисяч людей?

М. Коцюбинська вважала, що це була Доля, описавши свої враження від Валентини: «Глянувши на неї я зрозуміла, що ця людина не тільки для танців, але й така, що принесе йому (Стусові) у лікарню їсти». Дружина стала Стусові справжнім другом у житті. Їй перший він читав свої вірші і її думку вельми цінував» [8].

Теплий вересневий київський вечір 1964 р. Валентина Попелюх поверталася з роботи. Київський метрополітен. Людський натовп. Сотні киян поспішають у своїх справах. Штовханина. Хтось штовхнув її в плече. «...Колись випадково я була в центрі. Мені треба було чогось. Після роботи я туди побігла. Вже поверталася. Зайшла на Хрещатику в метро і собі їду на ескалаторі. Раптом хтось мене штовхнув у плече. Я так глянула на нього: що це ще таке? І побіг... Він взагалі так літав. Я стою, а він побіг. Полетів... Потім я вийшла до електрички, що в мій бік. Дивлюсь: він тут теж ходить. Потім ми, здається, сіли в різні вагони, я навіть не пам'ятаю. Ще, думаю, біг і криком зачепив...» – згадувала Валентина Попелюх [7, 28–29]. «Одного вересневого вечора повертався до гуртожитку більш роздратованим, аніж завжди. Останні події та звістки – виключено зі Спілки художників Панаса Заливаха, нагінки на львів'ян, посилення ідеологічного тиску в Інституті літератури, неприємності в Івана Світличного – якимось особливо нуртували й не давали можливості зосередитися. Щоб розвіяти непрохану нудьгу, Василь вирішив самотою прогулятися до станції метро «Університет». Піднявшись від Хрещатика вгору вулицею Леніна, він вийшов до Володимирського собору. Але цього разу не проминув його, як звично, а вирішив постояти в тиші ікон. Поставив свічку. Без жодних прохань, на долю... Спокій не віднайшовся навіть у храмі. Перебігши вулицю, Василь хотів був пірнути в черево метра, але останньої миті передумав і побрів гуляти університетським парком. Непомітно видибав до метра «Хрещатик». На ескалаторі рука звично потягнулась до кишені по книжку, але погляд спіткнувся зупинився на профілі молоді красивої жінки, яка їхала ескалатором трохи нижче від нього. Забувши про книжку, Василь поволі спускався сходами ескалатору. Зупинившись за одну людину вище від неї, він

невідривно спостерігав за граційними порухами незнайомки. Це заспокоювало. Відчувши на спині чийсь пронизливий погляд, жінка обернулася. «Ну що це я, справді», – подумав Василь, але очей так і не відвів. «Що за нахаба! Жіба можна так дивитися на незнайому жінку?» – докоряв її погляд. Незручність не минала, й, не маючи бажання розчинитися в драговині ситуації, Василь радше інстинктивно, аніж осмислено, ринувся східцями донизу, зачепивши «її своїм крилом», як потім це пригадувалося Валі...» [10, 220].

Вони все ж таки зустрілись. Святошино. І знову Він – «Поет за покликанням і Божою ласкою, філософ і естет за складом розуму», її Орфей, але про це вона уже дізнається згодом. Доїхала до Святошино і пішла додому. А у нас був величезний двір у Святошино на четвертій просіці. І вже я підходжу до воріт, озираюся: стоїть. Він ішов за мною якимось так, що я й не бачила. Вирішив, що можна піти... Якимось ми познайомилися. ... ми в шістдесят четвертому десь так в кінці літа познайомилися... Це, видно, така вже доля...» (зі спогадів В. Попелюх) [7, 29].

Свій вибір коханої, дружини, матері майбутнього їхнього первістка, зі всієї глибини своєї надчуттєвої натури В. Стус у розмові з Р. Коргодським умотивовував так: «Я маю женитися і вона має бути моїм еством, мною» [11, 88].

Так доля звела 26-річного аспіранта Інституту української літератури імені Т. Шевченка Василя Стуса та 26-річну Валентину Попелюх, інженерку Київського механічного заводу (генеральний конструктор О. Антонов). І хіба можна було не захопитись цим високим, струнким, зрілим юнаком, з гордо поставленою головою і сильним густим баритонем, з красивим, чоловічим, сказати б, скульптурним обличчям: «У Василя дуже характерне обличчя. Коли він розмовляв з друзями, воно сяяло добротою і ставало надзвичайно гарним. Коли ж говорив з ворогом чи нищою людиною, уперед виходило підборіддя, і очі ставали колючими й такими, як у людини, котра брідкується жабою. Він міг не сказати ні слова, але одного такого погляду вистачало, щоб тюремники відправляли його до карцеру «за оскорблення начальства», – зі спогадів В. Чорновола. «Його чи то римський, чи скіфський профіль обличчя гармонував і виражав сутність натури... Взагалі, постань Василя завжди викликала у скульпторів і художників бажання негайно перенести його образ на полотно, втілити в глині чи бронзі» [6, 69]. «... Високий на зріст, худорлявий, струнка тверда постава, рішучі колючі очі з-під густих нахмурених брів, різкий цілеспрямований профіль, гострий, допитливий розум, безмежна закоханість у слово материнсько-батьківське, бентежна тривога за його майбутню долю» [6, 14]. «Серед цієї маси молодого народу мою увагу, та й не тільки мою, одразу привернув високий хлопець з виразним бліднуватим обличчям, короткою чорною зачіскою і трохи незвичним, гострим на слух прізвищем Стус. Найбільше вражали в портреті

цього хлопця темно-карі, а скоріше чорні гарячі очі, тонкі губи, різко випнуте підборіддя. Якийсь медальйонний профіль молодого Данте або нашого Кармелюка» [2, 143]. «Він увесь – молодий, худорлявий, високий. Такий собі ставний інтелігент з народу» [3]. «Василь Стус був «цілий чоловік. Рідко випадав зустріти людину такої цілісності, такої одержимості, такої чистоти. Він належав до тих, хто сприймав ідеї, моральні постулати й принципи екзистенціально, будуючи своє життя за цими законами. Облуду, фальш, насильство над думкою він не приймав органічно і реагував на них оголеним нервом, неприкрито, відкидаючи такі природні для всіх нас захисні реакції. Він був нездатен до компромісів зі своїм сумлінням – навіть тих звичних житейських, на які, не помічаючи цього, йде кожна людина з тверезим глуздом. Такого «тверезого глузду», такої житейської дипломатії він не визнавав, натомість завжди був внутрішньо готовий до самоспалення. «Наш єдиний оптимізм – у прямоті стоянні» – у цьому визнанні весь Стус» [5, 167]. «Він не позував, а внутрішньо випромінював доброзичливість і душевність. Недругів у нього не було» [6, 69]. Психолог за фахом Михайло Горинь на прохання інтерв'юєрів Станіслава Чернілевського та Богдана Підгірного подати з психологічної позиції портрет Стуса, зауважує: «Ви знаєте, це був такий гордий орел, абсолютно не пристосований до тюремного життя. А тюрма була місцем, де можна було гнути і ламати людські характери. <...> Василь не розумів, що значить пристосовуватись до тих умов. Василь був такої думки, що якщо постійно не йти «на прю», то він щось утрачає як поет. А він дуже такого боявся. Я говорю це не як мою догадку, а по суті, повторюю його слова. «Якщо я покорюся, я пропаду як поет». Він постійно йшов на двобій. Він постійно хотів, аби його душа пружинила тим са-трапським умовам, в яких він знаходився. <...> Він не допускав будь-якого приниження. Він не допускав, щоб хтось собі дозволив з погордою до нього поставитися. І ота незалежна поза, почуття таке велике власної гідності, оце таке леліання отого поетичного дару Божого, який він вважав, що мав від Бога і який він боявся втратити. Це, я вважаю, ті цінності, які його зберігали як справді незалежну людину» [5, 270].

«Зовнішня канва життя Василя Стуса нескладна і вкладається у кілька визначальних дат. Народився 1938 р. на Вінниччині, дитинство і юність минули на Донбасі. Після закінчення філологічного факультету Донецького педінституту в кінці 1950-х років учителював, відбув армію, працював у газеті. На початку 1960-х років у «Літературній газеті» з'явилася перша публікація віршів молодого поета з напутнім словом Андрія Малишка. 1963 року вступив до аспірантури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка в Києві. Жадібно всирав у себе атмосферу духовного відродження 1960-х р. Працював над дисертацією на тему «Джерела емоційності поетичного тво-

ру». Багато писав, перекладав з Гете, інших німецьких поетів, Гарсія Лорки. З'явилися перші журнальні публікації не лише окремих віршів, а й критичні нариси («Най будемо щирі» у ж. «Дніпро» – про творчість молодих поетів») [9, 201].

Про підготовку та наміри Василя одружуватись згадувала Леоніда Павлівна Світлична, дружина Івана Світличного, діяч українського дисидентського руху, письменник-мемуарист: «Грудень місяць, ... Василь збирався одружуватися, радився, чи має він, безробітний і безхатній, моральне право зав'язати світ іншій людині. Я заспокоїла його, пригадавши, що Іван [Світличний] теж одружувався безробітним і безхатнім» [6, 88].

На початку грудня 1965 р. Василь Стус бере шлюб із Валентиною Попелюх. Про цю важливу подію в своєму житті Валентина згадувала наступним чином: «Ми думали: «Розпишемося, нащо нам те весілля. Нам по вісімнадцять років, чи що». Тим більше, у таких умовах, як кажуть, ні кола, ні двора, нічого. І позичили гроші, щоб щось елементарне купити. Але батьки мої: «Що це таке?! Перед людьми буде соромно». То й зробили в хаті таке весіллячко» [7, 31].

У листопаді наступного року в родині з'явиться син Дмитрик. Часи для родини настануть складні.

«Одного разу сказав: «4 вересня в кінотеатр «Україна» на прем'єру фільму «Тіні забутих предків». Про фільм тоді багато говорили – цьому сприяла стаття Івана Драча в «Літературній Україні». Кинувся в касу кінотеатру. Квитків уже не було. Звернувся до директора кінотеатру. Він добре запам'ятався своєю огрядністю. Розпорядився виділити для мене квиток – стояче місце. Перед початком сеансу у фойє побачив Стуса. Але до нього не підходив. Помітив, що він уважно розглядає присутніх, немов би когось шукає. Іноді, побачивши когось у фойє, непомітно кивав головою: мовляв, бачу тебе. Пригадуючи ці моменти, переконаний, що акція, яка мала відбутися, була організованою групою майбутніх дисидентів, серед яких одним із головних був Стус. Весь сеанс простояв біля лівої стіни, обернувшись плечем на неї. Перед завершенням демонстрації фільму переді мною прилаштувався невисокий чоловік кавказької зовнішності. Було відчутно, що він дуже нервував. Після завершення фільму той чоловік з групою артистів вийшов на сцену і я зрозумів, що то був режисер Сергій Параджанов. Сергій Параджанов почав презентувати фільм. Говорив з відчутним кавказьким акцентом. Запам'яталося: «Мне било інтересно снимать етот фільм. Я понимаю гуцулов, их обичаї, потому што сам горец...». Потім на сцену вийшов молодий симпатичний чоловік в окулярах (це був, як я зрозумів пізніше, Іван Дзюба), він вручив Ларисі Кадочниковій, виконавиці ролі Марічки, букет квітів, потім підійшов до мікрофону і проголосив приблизно таке: «В Україні без пред'явлення обвинувачень почалися арешти творчої молоді. Це

нагадує 1937 рік...» Він же звернувся до залу з пропозицією: в знак протесту прошу встати. Зразу ж увімкнувся різкий та голосний звук – вочевидь, хтось був насторожі. І ось це швидко включення сирени перекоонує, що задум організаторів протесту був відомий кагебістам. Вибіг уже знайомий мені той огрядний директор кінотеатру і почав грубо, у спину, зіштовхувати Івана Дзюбу зі сцени. В залі запанувала розгубленість, люди переглядалися між собою, немов би запитували: що це робиться? Як нам бути: вставати? Дехто вставав. Запам'ятався Стус: він стояв посеред залу на проході, я запам'ятав його профіль з дещо висунутою вперед нижньою щелепою, він щось голосно, трибунно промовляв, розмахуючи піднятим над головою кулаком. Через включену сирену його не було чути», – пригадує ті події Григорій Клочек, доктор філологічних наук, професор [4].

За участь у цій акції його відраховано з аспірантури з формулюванням: «за систематичне порушення норм поведінки аспірантів і співробітників наукових установ». На цьому «нормальне» життя скінчилося. Почалися поневіряння, випадкові роботи для заробітку, постійна загроза звільнення або «за власним бажанням», або «за скороченням штатів» [9, 201–202].

У січні 1972 р. відбувається перший арешт Стуса. Вирок суду: 5 років таборів і 3 роки заслання. На судовому процесі його зраджує один із близьких друзів. У дружини через переживання серйозно погіршується стан здоров'я, лікарі навіть підозрюють появу сухот. Відтак її кладуть на обстеження в туберкульозний диспансер. На щастя, діагнозу не підтвердили. У семірчного сина проблеми із серцем. Лікарі з клініки Амосова навіть радили зробити хлопцеві операцію. Але на цю операцію в сім'ї Стусів не було грошей. Сам Стус ще до ув'язнення мав виразку шлунка. У 1975 р. під час перебування в таборі в нього сталася перфорація виразки. У ленінградській лікарні для в'язнів ім. Гааза йому видалили 2/3 шлунка. Під час операції Стус був у стані клінічної смерті. Згодом він жартував, що має тепер зеківський шлунок – якраз для тюремної порції баланди. У серпні 1979 р. Василь Стус повертається до Києва. Кілька місяців працює формувальником у ливарному цеху на заводі ім. Паризької Комуні. Він фізично не витримує тягати по цеху важкі залізни заготовки, зокрема через серйозні проблеми із варикозом. Після зміни поет був змушений вдома 3 години лежати на ліжку, бо просто не міг ні ходити, ні сидіти. Потім – до самого арешту – Стус працює на фабриці взуття «Спорт», де змащує клеєм підошви і боки взуттєвих заготовок. На початку жовтня Стус вступає до Української Гельсінської Групи. Сама група була утворена в листопаді 1976 р. Її члени своїм завданням ставили стежити за тим, як в УРСР дотримуються прав людини. На час повернення Стуса із заслання всіх учасників групи було кинуте за ґрати. Група фактично перестала

існувати. Усі розуміли, що вступити до неї – це гарантовано отримати політичну чи кримінальну статтю. Коли Стус оголосив про своє рішення стати членом групи, то його почали відмовляти. Адже він і так нещодавно повернувся з табору і заслання, у нього проблеми зі здоров'ям тощо. Одному з тих, хто його відмовляв, Стус сказав: «Розумієш, наша нація така, що честі й гідності не має, і має бути хтось, хто мусить мати прапор чи бути якимсь маленьким, але символом, що мають бути люди, які можуть показати, що честь в нашої нації є. Якби був хтось інший, я б писав вірші. А ти підеш?!» І оце «а ти підеш?!» Стус сказав спокійно, без зверхності. У травні 1980 р. Стуса арештовують удруге. За рішенням суду він отримує 10 років таборів і 5 заслання. Від листопада 1980 р. Стус відбуває покарання у таборі особливого режиму поселення Кучино Пермської області. Його стан здоров'я далеко не найкращий. У нього розхитана нервова система, високий тиск, проблеми з нирками, шлунком, варикозне розширення вен, погіршення зору. Але усі ці роки поневірянь, ув'язнень, коли навіть рідний батько не підтримував сина, його надійною життєвою опорою полишалась його «попелюшка», як лагідно він її називав. Можливо, без усвідомлення В. Стусом цієї вірності його хрест був би набагато важчим. Як зізнається В. Стус, єдине опертя для нього в світі – дружина та її кохання.

... У біді

вже напівмертвий, я в тобі єдиний
собі вертаю певність, що живий,
і жив, і житиму...

Неначе стовп огненний,
мене ти з себе викликаєш, надиш –
забутим, згубленим, далеким, карим
золотим.

золоті, брунатні, карі очі
йдуть зовсімбіч на мене. І беруть
свій полон [11, 52–53].

Уже після того, як В. Стус опинився за ґратами, кадебісти настирливо пропонуватимуть Валентині розлучитися з чоловіком: «Ви подумайте... У вас дитина...» Вони навіть намагалися вплинути на неї через її батька. Але їхні заходи виявилися безуспішними. Валентина давала Стусові велику моральну підтримку аж до самої його смерті. Вона є адресатом не лише чималої кількості чудово написаних листів Стуса, а й уявним співрозмовником у великій кількості віршів поета [8].

Стусові листи до коханої дружини Валентини Попелюх створювалися в екстремальних умовах багатолітніх розлук, в ув'язненні й на засланні. Сувора «дозованість» листовного спілкування «в зоні» закономірно унеможлиблювала частотніші епістолярні діалоги, що й спонукало Василя Стуса до встановлення особливого епістолярного режиму – 2 листи до родини: «Мамо! До Вас я писатиму з початку місяця, а до Валі – після 15-го» [11, 1, 19]. Стусові листи до Валентини Попелюх – це «свідчення чистої подружньої любові, для якої

не існує відстаней і завад, любові-вірності-поваги (Стус. – С. Б.) знаходить свої, ніде не позичені слова у звертаннях до дружини, слова, що просто-таки фізично випромінюють ніжність, співпереживання» [11, II, 236]. Це листування відтворює особливе, побожне ставлення до Жінки-Коханої, Друга і Матері. Це виявляється передусім у стилі спілкування, у виборі незвичних для української мови виразів і творенні власних, які відтворюють підкреслено шляхетне й величально захоплене ставлення і поклоніння перед її мудрістю й чистотою. «Хотілося б нескінченно цитувати ці листи, щоб ще і ще раз упевнитися, що є-таки в нашому недоброму світі високі не спрофановані слова й святі почуття, без яких цей світ мабуть-таки запався б у тартари...» – цілком слушно зауважує М. Коцюбинська [5, 181]. Так, в одному з листів до дружини Василь Стус писав: «Кохана моя! Мама і ти – найдорожчі люди мої, однаково кохані, схожі – красою чистоти непорочної. От лиш мамі про те писати не зміг би, а Тобі можу (різниця). Я хотів би бути найкращий, наймужніший, наймудріший, найдужчий, найдобріший – заради Тебе, люба» [11, I, 320]. У листовній розмові з дорослим уже сином радив шукати дівчини, яка б була вища від нього на голову мудрістю своєю, як-от мама Валя: «Так було і з мамою Валею – найкращою, найлюдянішою, найцнотливішою моєю дівчиною: я став кращий од неї, вона – од мене» [11, I, 447]. Звідси – повсякчасне поклоніння перед дружиною й справжня побожність у ставленні до неї. Це простежується не лише в численних освідченнях і зворушливих зізнаннях на зразок: «Обожнюю Тебе, як студент» [11, I, 292]; «Кохана моя! Я тебе дуже люблю. Дуже вдячний Тобі за візит до мене. Цілую – побожно – крайку Твоєї сукні...» [11, I, 319]; «Цілую Тебе – тепло і гірко і молитовно і тужно і тьмяно і з надією» [11, I, 74]. Таке благоговійне ставлення вивищувало душу, суголосно породжувало прагнення досконалості, вдосконалення: «Я хотів би бути найкращим, наймужнішим, наймудрішим, найдужчим. Найдобрішим – заради Тебе, люба. Хотів би діждати часу, коли б міг наставити до тебе, сонної, всі квіти землі, аби вони були довкруги Тебе – свіжі, росяні, незаймані, аби Ти, прокинувшись, милувалася ними. Хотів би, аби ти знала: я Тебе так люблю, що аж серце болить – згадувати про Тебе. Ти стоїш – далека, далека, в білій пишній кофтині, хусточка (Ти її тримаєш у пальцях) в'ється довкола Твоєї шийки – і дивишся у Велику Безвість. І я хочу вірити, що своїми безмежними очима Ти відчула й мене – за всіма хмарами, горами, лісами, просторами. Я стою на високій сопці, на Всевітрі (полощеться куртка, як тоді, коли Ти не хотіла дертися за мною – на шпаркий вітер) – і простягаю до Тебе руки. Мені на очі навертаються сльози – і я не встидаюся їх, люба моя. Навпаки: я вдячний Тобі, що знову знаю, що таке сльози. Сльози радості, бо душа відмерзлася трохи, розгопилася, не така здубіла. Цілую краєчок Твоєї сукні, безсмертна моя» [11, II, 320].

А чого тільки варті Стусові звертання до дружини, які відзначаються урочистістю й особливим ставленням до неї. Скільки у них ніжності, турботи, закоханості й захопленості: «богине моя» [11, I, 282], «Богородице» [11, I, 29], «Пренепорочна» [11, I, 310], «пречиста» («... Валя – пречиста в своїй людській цноті» [11, I, 450]), «тужна моя», «славна моя», «солодка моя» [11, I, 280], «слабосила моя» [11, I, 282], «славна моя», «дорога моя», «безсмертна моя», «зозулько моя садова» [9, I, 65], «феєрична дружина» [11, I, 107], «моя найсолодша», «моя найчистіша», «моя найславніша Кохана» [11, I, 29]; «Ти моя найдорожча, найкраща, найласкавіша, наймиліша, найсолодша, найтихіша, найпотаємніша моя лебідка білокрила» [14, I, 311], «голубине» [11, I, 281]; «лебеде, лебідко – лебедина» [11, I, 29], «лебедине» [11, I, 301]; «зозуле, зозулечко – зозулице» [11, I, 128], «княгине-князівно моя» [11, I, 214], «скромнице» [11, I, 72], «сумнолиця моя» [11, I, 72], «тужко моя» [11, I, 45], «моя егоїстична радосте» [11, I, 29], «ласкавочко моя» [11, I, 21], «світе мій кароокій» [11, I, 234], «моя вірадо» [11, I, 25], «жалібна моя зозулице» [11, I, 129], «вустонько моя» [11, I, 294], «заждана моя» [11, I, 281, 294, 314, 352, 354], «зажданочко моя» [11, I, 282], «Дмитрородице» [11, I, 234], «Дмитроматере» [11, I, 282].

У його уяві фотосвітлина дружини нагадує ікону («Оце маю твою карточку (красно дякую!) – і я вчепив її, в рамці, до стіни. Тепер Ти весь час дивишся на мене – не зводячи очей. І я вже не сам, а з Тобою вдвох. Усе є з ким словом перекинутися! І таке відчуття підсвідоме, що це – ікона. Отож, я молюсь на Тебе, рідна моя!» [11, I, 437]), а сама дружина видається схожою на Матір Божу («Тобі дарую карточку діви Марії. Бач, як гарно я думаю про Тебе. В моєму уявленні Ти схожа на неї» [11, I, 333]). Чекаючи з нетерпінням приїзду дружини, зізнається, що замерзає без її «янгольського подиху – поруч» [11, I, 343]. А ще він порівнював її з зорею («Ти для мене – як зірка провідна» [11, I, 318]), «... за те, що Ти мені – як зоря промінна – в цій піймій – дякую» [11, I, 106]), що увиразнює шлях серед темряви буднів і зневіри; з небом («Прихилью до Тебе небо: воно Твоє тло правдиве» [11, I, 320]) і сонцем («На моїй дорозі – сяє сонце. Сонце – Твого проміння, сяйво спогадувань про Тебе і бризки радості, що Ти їх мені дарувала, коли могла» [11, I, 337]).

Ці узвичаєні для української традиції образи набувають у листах Василя Стуса індивідуально-авторської тональності, створюючи справді неповторний ідеальний портрет коханої, якій судились справжні високі почуття і велике випробування розлуки, яка, за Стусом, інакше зветься любов'ю [11, I, 467].

В. Стус цінував її розважливість і тому «цілком покладався» на її «ясний і розсудливий розум», до того ж вважав, що вона «куди мудріша за нав'язного чоловічка» [9, I, 80]. Для Стуса Валя була

«найбільшим світом» [11, I, 234], «обрієм, світом безмежним» [11, I, 463], «масштабом світу» [11, I, 115], «раєм, тугою, радістю, мрією» [11, I, 311], «вічноквітною рожевою трояндою з усе – цнотливими пелюстками, з запахом троянди = найцнотливішою» [11, I, 463]. А з роками дружина, за його твердженням, все кращала «Очима. Душею. Квіткою серця. Уся Ти перетворюєшся на Цнотливе Серце, яке я чую – як зірку в небі» [11, I, 463]. До того ж він був переконаний, що «Любов – то, може, єдина справжня квітка, подарована людині Богом. Тільки в любові людина розумна...» [11, I, 446].

Такою він вимріяв її («... Валя, що ціле життя живе в моїй мрії – як весталка мого храму» [11, I, 467], такою створив її за найвищими взірцями української й світової культури («А вигадував я за найкращими зразками, аби по довгій розлуці було чим урівноважити свої «страсті» по ампутованому світові...» [11, I, 467]). «В. Стус свою дружину – писала Михайлина Коцюбинська – ... домислювавши узагальнював і підносив на якийсь п'єдестал» [Яструб]. Однак В. Стус умів любити, але ніяк не вифантазувати на порожньому місці. «Третім оком», яке так розвинуте в експресіоністів, він зумів продивитися те, чого інші, можливо, й не побачили б. Це була якась «любов Орфея до Евридики. Він її й стражданням любив» [9, 61]. Уже стало майже хрестоматійним висловлювання В. Стуса про те, що «наше з Тобою життя теж стало часточкою історії нашого народу. Пишаймося тим, що Бог поклав на нас цей хрест – і несімо його гідно. Бог просто забрав у нас будні, а залишив – свято. Свято високого болю, почесного тягара, врочистість розлуки й празничкові миті зустрічей. А буднів у нас (двох) – нема, слава Богу» [до дружини 20.12.77]. «Мої згадки про історію – правдиві. То пусте – хто її пише. А вона залишить нас із Тобою – в своєму тексті. Бо ми є добро, а вони – труха і гниль. І в цьому – найбільша стаття нашого оптимізму» [до дружини, березень-квітень 78] [10, 300].

*Ми разом поєднаємось серцями,
відступлятьса обоження і гнів
перед Тобою, Матере і Діво, перед
Тобою, Діво і Жоно [11, 84].*

Відбуваючи покарання, Василь Стус полишив цей суєтний світ у ніч з 3 на 4 вересня 1985 р. у карцері колонії особливого режиму с. Кучино Пермської області.

«Мені здається, що Україна – вся жіноча, жіночна. Що українські чоловіки не на рівні геніального жіноцтва свого (дуже прошу – не сприймати це просто як галантність). Українські пісні – все жіночі голоси. А чоловічі – чого вони варті в гамі почуттів, настроїв, почувань? Справді, це муза Безчоловіча, безлицарна, туга її жіноча. Сила її – жіноча. Мужність її – жіноча так само. А що чоловіки?» – писав В. Стус в одному із листовних коментарів-одкровен з Михайлиною Коцюбинською [9, I, 377].

Ніжність, витонченість почуття, вміння побачити найменший порух уст, відтінки усмішки, відокремити кожну сльозу і визначити її форму, зауважити мікротінь у очах коханої, відчувати її серце і думки на відстані – все це те, що було визначальним у коханні Василя Стуса до Валентини Попелюх, голубині, що розкрилила два крила. / І мужем, хлопчиком, дитиною «його» до неба вознесла та яка гідно й віддано пронесла свій хрест – Дружини – Поета, що не скорився, а величчю свого жертвовного життя став Прикладом своєму гнобленому народові Величі і Краси Українського Незламного Духу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богдан С. Моделювання образу коханої за листами Василя Стуса // Науковий вісник Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки / Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки; відп. ред.: М. В. Моклиця, Р. А. Арцишевський, П. М. Гусак. – Луцьк, 2004. – № 6. – С. 73–79.
2. Василь Стус: Поет і Громадянин. Книга спогадів та роздумів / Упоряд. В. Овсієнко. – К. : ТОВ «Видавництво «Кліо», 2013. – 684 с. – С. 143.
3. «Два місяці із життя В.Стуса» Гайворонщина. Режим доступу: <http://n-slovo.com.ua/2018/01/11/>
4. Ключок Г. Стус, який у пам'яті. Режим доступу: <http://grinchenko-inform.kubg.edu.ua/stus-yakuj-u-pam-yati/>
5. Коцюбинська М. Епістолярна творчість Василя Стуса / Михайлина Коцюбинська // Мої обрії: у 2 т. – Т. 2. – К. : Дух і літера, 2004. – С. 163–185.
6. Не відлюбив свою тривогу ранню... Василь Стус – поет і людина: Спогади, статті, листи, поезії / Упоряд. Орач (Комар) О. Ю. – К. : Укр. письменник, 1993. – 400 с.
7. Нецензурний Стус. Книга у 2-х частинах. Частина 2 / упоряд. Б.Підгірного. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2003. – 320 с.
8. Пастух Т. Міт Василя Стуса 07.09.2019 Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/92131>
9. Стус В. Дорога болю: Поезії / Упоряд. та післямова М. Х. Коцюбинської. – К. : Рад. письменник, 1990. – 222 с.
10. Стус В. Листи до рідних // Стус В. Твори: в 4 томах 6 книгах / Василь Стус / редкол.: Коцюбинська М. (голова) [та ін.]. – Львів : Просвіта, 1997. – Т.6 (додатковий). – Кн.1. – 494 с.
11. Стус В. Твори: У 4-х томах, шести книгах. – Львів, 1997. – Т. VI, Кн. I. – 495 с.; Кн. 2. – 262 с.
12. Стус Д. Василь Стус: життя як творчість. Вид-во "Факт", 2005. – 384 с.
13. Яструбецька Г. Любов у вимірі експресіонізму (на матеріалі поезії В. Стуса) / Г. Яструбецька // Актуальні проблеми слов'янської філології. – Сер. «Лінгвістика і літературознавство»: міжвуз. зб. наук. ст. / голов. ред. В. А. Зарва]. – Бердянськ: БДПУ, 2013. – Вип. XXVII, ч. 3. – С. 12.